

Rene Dekart

Dekart je po Hegelu i Hajdegeru utemeljitelj novovekovne filozofije subjektivnosti. Nama to danas izgleda sasvim prihvatljivo, ali ni Dekart ni njegovi savremenici toga još uvek nisu bili svesni. Naime, u XVII i XVIII veku on nije shvatan kao osnivač antropocentričke filozofije, već kao onaj koji je na osnovu intuicije beskonačnog, kao najvišeg uslova svih ostalih sadržaja naše svesti, obnovio filozofsko učenje o Bogu. Za razliku od potonjeg vremena, kada je preovladalo uverenje da je Dekartovo pozivanje na Boga stvar taktičke prirode, način da se odbrani od rimokatoličkog sumnjičenja u njegovu odanost veri,¹ a da je on zapravo bio agnostik ili čak ateista, francuski filozof je izgleda ipak ozbiljno računao sa Bogom. Naime, ako se prisetimo činjenice da su tri proročka sna, odsanjana u Nojbergu na Dunavu 10. 11. 1619, tokom vojnog pohoda, uverila mladog Dekarta u njegovu misiju ne samo da istinu traži razumom, nego i da zasnuje novu univerzalnu nauku koja će matematičkim metodom biti u stanju da istraži zakone i prirode i duha, teško bismo mogli u njemu videti modernog agnostika. Pogotovo zato što se, osetivši duboku zahavalnost zbog podarenog duhovnog uvida, zavetovao da će otići u hodočašće u Loreto. Taj zavet on je ispunio nakon tri godine, kada mi se za tu pružila prilika.

Kao plemićki sin Dekart je dobio najbolje obrazovanje u čuvenoj jezuitskoj školi. No još tada mu je zasmetao sterilan sholastički duh, koji je čoveka osposobljavao da suptilno dokazuje ono što je već poznato, ali ne i da pronalazi novo. Zainteresovan da se uči iz knjige sveta, a ne da gotovu istinu nalazi u Bibliji, francuski naučnik i filozof će se posvetiti sticanju najrazličitijih iskustava. Iako je mislilac na razmeđu srednjovekovnog i novovekovnog načina mišljenja, Dekartovu pripadnost modernom vremenu otkriva kako stav da znanje treba da bude primenjivo i korisno,² koji toliko odudara antičkog ideala znanja radi samog znanja, tako i njegovo nastojanje da se suštinski promeni funkcija metoda. Umesto dokazivanja onog što je već poznato, metod će ubuduće biti uobličćen u svrhu istraživanja novog³. Koliko je Dekart bio posvećen istraživanju svedoči i njegova preporuka da se spekulaciji posveti samo jedan dan u mesecu a sve ostalo vreme naučnom istraživanju. Iako je relativno malo vremena

¹ Podsetimo da je Dekart, imajući u vidu Galilejevu sudbinu, iz straha od inkvizicije, odustao od objavljivanja svog prirodnonaučnog spisa *Traktat o svetu ili svetlu*. Ipak, uprkos opreznosti njegovi spisi će biti stavljeni na indeks zabranjenih knjiga.

² Cilj nauke je da ljude učini gospodarima i sopstvenicima prirode. Čuvena Bekonova izreka „znanje je moć“, bliska je Dekartu.

³ Sa Dekartom problem metode dospeva u centar filozofske pažnje. Meta Dekartovog napada naročito je silogističko zaključivanje. On tvrdi da sholastičari nisu u stanju da sačine „svojom veštinom ni jedan silogizam čiji bi zaključak bio istinit, a da njihov sadržaj nisu unapred znali“.

namenio filozofiji, iako je odvrćao od zapetljavanja u metafizičke spekulacije, Dekart je smatrao da je filozofija ipak nezaobilazna, budući da upravo ona treba da utemelji i sistematizuje sva saznanja.

Što se tiče postojećih filozofija, Dekart ukazuje da se one po mnogo čemu razilaze. Nemoguće je naime u filozofiji naći bilo šta što nije predmet rasprave.⁴ Za razliku od te nesigurnosti koja je karakteristična za filozofiju, sigurnost je prisutna u matematici, koja je sinonim za maksimalnu izvesnost. Otuda matematička izvesnost mora biti ideal za sve ostale nauke, ma koliko nam se inače činilo da je njena egzaktnost nedostižna za ostala znanja. U skladu sa tim uverenjem, Dekart dolazi na ideju o neophodnosti rušenja postojećeg naučnog zdanja, kako bi se ono iznova izgradilo na pouzdanom temelju. Umesto delimičnih popravki starog, treba iz temelja sagraditi novo naučno zdanje. Takav Dekartov stav otkriva da je on u velikoj meri raskrstio sa svim autoritetima. On smatra da se čovek s punim pravom može pouzdati u vlastiti razum, koji u nauci ubuduće mora postati vrhunski autoritet. „Zdrav razum je nešto što je na svetu najbolje podeljeno“, tvrdi Dekart u šaljivom tonu, „jer svak misli da ga ima sasvim dovoljno“. Ukoliko je ostavljen sam sebi, ukoliko nije zaslepljen predrasudama, strastima i nestrpljenjem, razum je po mišljenju francuskog filozofa nepogrešiv.⁵ Naravno, samo u pogledu naučnog znanja. Dekart se uzdržava razmatranja čisto teoloških stvari, budući da otkrivene misterije prevazilaze moć ljudskog shvatanja. Da bi izbegao eventualni gnev crkvenih krugova Dekart tvrdi da je vera izuzetak od opšteg pravila evidencije. Vera, koja ne počiva na intelektu već na volji, iako ne može pretendovati na razumsku izvesnost, ipak predstavlja najvišu izvesnost, ističe Dekart, budući da počiva na Božijem otkrivenju. Za nadumnu sferu postoji druga vrsta evidencije.

Što se tiče znanja kao organskog jedinstva, Dekart se poslužio slikom drveta. On smatra da je koren drveta znanja metafizika, stablo fizika, dok su grane posebne nauke, od kojih izdvaja mehaniku, medicinu i etiku. Iako su posebne nauke veoma značajne, budući da na njima rastu plodovi, Dekart ne potcenjuje metafiziku. Štaviše, njoj će posvetiti svoje čuvene *Meditacije o prvoj filozofiji*.

Iako je bio protiv slepog povinovanja autoritetima, iako se zalagao za kritički odnos prema svemu što je dato, Dekartov glavni protivnik zapravo je skepticizam, budući da je

⁴ Krajnje kritički stav prema mudrijašenju Dekart je ispoljio primetivši da je „nemoguće zamisliti išta što bi bilo čudnovatije, i što bi bilo manje verovatno, a što već neko od filozofa nije rekao“.

⁵ Valja istaći da Dekart, za razliku od Avgustina, koji govori o natprirodnoj svetlosti, insistira na prirodnoj svetlosti ljudskog uma. Razum ili um je ono što nas čini ljudima, i on se „čitav nalazi u svakom čoveku“. Na osnovu uverenja u jednakost svih ljudi po razumu uslediće vek kasnije moderan zahtev za političkom jednakošću. Dekart uglavnom piše na narodnom jeziku, da bi njegovo učenje bilo pristupačno što većem broju ljudi.

skeptički stav bio veoma rasprostranjen u tadašnjim akademskim krugovima. Za razliku od sazajne neplodnosti skepse koja je sama sebi svrha, cilj methodske skepse je da se dođe do izvesnosti. Iz Dekartove vizure uloga methodske skepsa je da se sruše sve predrasude, pa da se nakon toga postavi kamen temeljac izvesnosti.

Dekart je uveren da je neophodno svim naukama ponuditi pouzdan metod. On tvrdi da metod za dokazivanje istine mora biti u skladu sa redom koji zahteva sama priroda uma. Ideal filozofije za njega je organski povezan sistem naučno utvrđenih istina. Njegova namera je da se matematička metoda primeni i na druge oblasti nauke.⁶ Kao što postoji samo jedna vrsta znanja – izvesno i očevidno, tako postoji samo jedna nauka i jedna metoda. Dekart je, fasciniran jasnošću matematike, maštao o jednoj univerzalnoj nauci (*mathesis universalis*) i univerzalnoj metodi. Shodno tome on se zalaže sveobuhvatan program eliminacije svih kvalitativnih opisa u nauci i istrajavanje na egzaktnoj kvantitativnoj analizi. Nasuprot aristotelovskom finalizmu, koji je karakterističan za srednjovekovni pristup prirodi, Dekart smatra da nauka mora negovati kauzalni pristup izučavanju prirodnih fenomena.⁷

U nastojanju da ljude osposobi za istraživanje, Dekart nudi pravila za ispravnu upotrebu prirodnih sposobnosti i radnji duha. Ta pravila se baziraju na svojstvima našeg duha. Po Dekartu, osnovne radnje ljudskog duha su intuicija i dedukcija. Valja istaći da se njegovo shvatanje intuicije razlikuje od onog što danas pod tim podrazumevamo. Intuicija po Dekartu nikako nije iracionalni izvor ljudskog saznanja. Intuicija je shvaćena kao „pojam koji nastaje u čistom i pažljivom duhu tako neposredno i razgovetno da smo u potpunosti oslobođeni sumnje u predmet našeg razumevanja“. Za Dekarta je intuicija zapravo intelektualno viđenje koje je u toj meri jasno i razgovetno da ne ostavlja mesta ni za kakvu sumnju. Intuitivno sagledavanje je jedan čisto intelektualan akt pomoću kojeg se u jednom trenutku ili magnovenju na najjasniji i najrazgovetniji način poima istina. U intuiciji se odigrava dosezanje istine bez bilo kakvog posredovanja. Uzor intuitivnog sagledavanja Dekart vidi u matematici.

Razlika između jasnog i razgovetnog (distinktnog) sagledavanja sastoji se u tome što je moguće da neka ideja bude jasna a ne i razgovetna, dok je nemoguće da bude razgovetna a istovremeno ne i jasna.⁸ „Ja nazivam jasnom onu percepciju, odnosno ideju, koja se pokazuje

⁶ Analitička geometrija, njegov značajan naučni doprinos, kojim se povezuju aritmetika i geometrija, ohrabrila je Dekarta u nastojanju da primena matematike bude model i u drugim oblastima. Pošto je verovao da postoji analogija između prirodnih zakona i matematičkih pravila, Dekart je bio uveren da matematika može ponuditi ključ za razumevanje prirode.

⁷ U Srednjem veku se pitalo svrhovito: čemu, a u moderno doba se pita uzročno: kako.

⁸ Primitimo ovde da Dekart reč „ideja“ koristi u značenju subjektivne predstave, što je blisko današnjem čoveku, a na na Platonov način kao nešto po sebi bivstvujuće, kao paradigmu.

i ispoljava jednom pažljivom duhu, ... a razgovetnom onu koja je tako precizna i različita od svih drugih, da u sebi sadrži samo ono što izgleda očigledno“. Jasna je delimično sagledana istina, a razgovetna (distinktna) celovito shvaćena istina o jednoj stvari.

Što se tiče dedukcije, toliko poštovane u aristotelovskoj tradiciji, Dekart kaže da je ona zapravo kontinuirana intuicija. Za razliku od neposrednosti intuitivnog sagledavanja, u dedukciji postoji posredovanje, kretanje, sukcesija. Ipak, svaka faza u tom kretanju mora biti sagledana jasno i razgovetno, pre nego što se pređe na sledeću. Kad je dedukcija okončana, ona se poklapa sa intuicijom.

Dekart tvrdi da se do prvih principa dospeva jedino na osnovu intuicije, dok se do udaljenih zaključaka stiže dedukcijom. Valjanost dedukcije u izvesnoj meri zavisi od valjanosti pamćenja. Uprkos tome što su intuicija i dedukcija osnovne radnje našeg saznanja, njih Dekart ipak ne svodi na puka pravila metode. Metodu čine pravila za ispravnu upotrebu ove dve duhovne radnje, koja se odvijaju po propisanom redosledu. Dekart smatra da su sledeća četiri pravila neophodna za metodski pristup bilo kojoj naučnoj oblasti.

Nadovezujući se na univerzalnu skepsu prema svemu datom, Dekart kaže da ne treba prihvatiti ništa kao istinito što prethodno nismo sagledali jasno i razgovetno. Upotreba methodske sumnje služi da se eliminiše sve ono što je nepouzđano.

Drugo pravilo metode je analiza. Svaki problem sa kojim se sretnemo treba razložiti na onoliko delova koliko je to moguće, da bi se on što uspešnije rešio. Naime, mnogo je lakše razumeti ono što je prosto od složene celine.

Treće pravilo metode je sinteza. Nakon što smo analizom dospeli do osnovnih elemenata, potrebno ih je naknadno povezati tako što polazimo od onog što je najprostije, da bi se postepeno striglo do najsloženijeg. Sinteza dakle polazi od prethodno intuitivno opaženih prvih principa, te nastavlja deduktivno izvođenje po redu. Dok je analiza metod otkrivanja, sinteza je metod demonstracije onoga što je već poznato.

Kao poslednje pravilo Dekart pominje neophodnost da vršimo potpuno nabranjanje, da ne bismo eventualno nešto propustili.

Iako je negovao ideal asimilovanja fizike u matematiku, Dekart ipak ne govori o deduktivnom izvođenju egzistencijalnih iskaza iz apstraktno logičkih ili matematičkih iskaza. Po njemu, moguće je deduktivno izvesti samo najopštije zakone prirode – protežnost i kretanje materije. Dakle, njegov panmatematizam nije apsolutan, tim pre što ne propušta da naglasi značaj eksperimenta u nauci. Ma koliko mu pred očima lebdeo ideal čiste dedukcije, on priznaje da ne možemo da otkrijemo nove posebne istine u fizici bez čulnog iskustva.

Što se tiče različitih vrsta ideja u našoj svesti, Dekart tvrdi da postoje pridošle, od nas sačinjene i urođene ideje. Pridošle ideje su konfuzne, zato što su to ideje koje su nastale iz čulnog iskustva. Sačinjene ideje su konstrukcije naše mašte, dok su jedino urođene ideje jasne i razgovetne. Dekart veruje da nam je urođene ideje u svest utisnuo Bog. Prve principe otkrivamo iz klica istine koje na prirodan način postoje u našim dušama, koje su tu usađene od Boga.

Što se tiče pitanja šta Dekart podrazumeva pod pojmom urođene ideje, treba istaći da on nije smatrao da u bebinom razumu postoje nekakve gotove, već oformljene ideje. Iako je smatrao da je ideja Boga urođena, utisnuta u ljudsku svest, nje ne mora svako da bude svestan, jer ona može da bude zamračena usled grešnog načina života. Iako Dekart dopušta postojanje sadržinskih ideja, kao što je to ideja Boga, ipak pod urođenim idejama on zapravo podrazumeva samu sposobnost mišljenja, tačnije rečeno apriorne forme mišljenja.

Obratimo sada pažnju na najčuvenije Dekartovo izvođenje. U potrazi za arhimedovskom tačkom izvesnosti Dekart se opredelio za radikalnu sumnju, kojoj će podvrći čak i ono što nam se činilo krajnje izvesnim, kao što su matematički stavovi. Etape sumnje su sledeće:

1. Čulno opažanje je nepouzđano. Samim tim izvesnost spoljašnjeg sveta je sumnjiva. Ako nas čula ponekad varaju (svakome je poznato da prav štap zaronjen u vodu izgleda slomljen), a razboritost nam nalaže da se ne pouzdajemo u ono što nas je makar jednom prevarilo, odbacićemo sve što nam čula dostavljaju.
2. Nemoguće je razlikovati san i javu. Moguće je da sada sanjam, te je samim tim izvesnost moje telesne egzistencije sumnjiva. Otuda je bilo koja nauka čije su istine zavisne od aktualne egzistencije predmeta dvojbena.
3. Matematičke istine, temeljni pojmovi i načela prirode nisu apsolutno pouzdani jer nas možda obmanjuje zao demon – svemoguć i prepreden. Neko bi čak mogao pretpostaviti, ma kako to zvučalo bogohulno, i da nas Bog vara, da je njegova priroda prevarna.

U kojoj meri se moderni duh razlikuje od srednjovekovnog pokazuje i činjenica da Dekart, za razliku od Anselma, koji je tvrdio da je Božije postajanje izvesnije od našeg vlastitog, tvrdi da radikalna sumnja dovodi u pitanje i Božiju izvesnost, da možemo sumnjati u Boga ali ne i u našu samosvest.

Postavlja se pitanje ima li bilo čega u čemu se ne varamo, u šta ne možemo sumnjati. Iako je gotovo sve dovedeno u pitanje, Dekartov odgovor je ipak potvrđan. On tvrdi da najradikalnija sumnja zapravo samu sebe razara. Čak ako pretpostavim da je zaista sve lažno

i prividno, ipak ne mogu da negiram svoju sumnju, tj. svoje mišljenje. Čak i ako me zao duh u svemu što mislim vara, ipak neće postići da budem ništa, sve dok se odvoja moja misaona delatnost. Dekart ne može da garantuje da je moja svest večna, pošto nema ničeg nužnog u ljudskom mišljenju i postojanju, ali apsolutno je siguran da sve dok mislim nesumnjivo postojim. Time je dospelo do stava koji je nesumnjiv: Mislim, dakle jesam (*Cogito, ergo sum*).⁹ Taj stav nije silogistički zaključak, već neposredan uvid duha stečen činom mišljenja.¹⁰ Valja naglasiti da pod mišljenjem Dekart ne podrazumeva samo intelektualan čin, već sve ono čega smo svesni, dakle mišljenje u užem smislu, htenje i osećanja.¹¹

Uvid da je mišljenje garant mog postojanja, bar kao mislećeg bića, naveo je Dekarta da zaključi da je čovek *res cogitans* (misleća stvar), budući da mišljenje podrazumeva nekakav metafizički osnov te delatnosti. Ali šta je sa čovekom kao telesnim bićem? Da bi opravdao čovekovo telesno postojanje francuski filozof je bio prinuđen da prethodno dokaže postojanje Boga. On Boga dokazuje iz ja, koje je samoizvesno, samosvesno, na kauzalan način i u formi ontološkog dokaza.

Dekart polazi od toga da sadržaj svake ideje mora imati uzrok. U sopstvenoj svesti nalazimo ideju Boga. Postavlja se pitanje da li je ona stvar naše mašte ili nam je nju možda sam Bog usadio. Pošavši od opšteprihvaćenog uverenja da u posledici ne može biti više stvarnosti nego u uzroku, kao i sholastičke koncepcije da postoji neka vrsta sličnosti između uzroka i posledice, Dekart zaključuje da ideja savršenog, beskonačnog bića ne potiče od čoveka, koji je konačan i nesavršen, već da nam je nju usadio beskonačan svemogući Bog.

Dekartov ontološki dokaz se ne razlikuje od Anselmovog, osim u tome što on govorio o Bogu kao o biću od koga nije moguće zamisliti savršenije biće, dok Anselmo kaže da je Bog biće od kojeg nije moguće zamisliti veće biće. Dekartovo izvođenje: ono o čemu jasno i razgovetno saznajemo da pripada istinskoj prirodi neke stvari, mora njoj i pripadati. Jasno i

⁹ Podsetimo da je blaženi Avgustin svojevremeno dospelo do stava „Ako grešim, jesam“. Iako je moguće da je Avgustin u izvesnoj meri uticao na Dekarta, mada nije poznato da ga je čitao, valja ukazati na to da se ova dva velika mislioca ipak značajno razlikuju. Za razliku od Avgustina koji nije izgradio uobličen filozofski sistem, koji neguje poziciju jedinstva uma i vere, te navode iz Biblije koristi u teorijskoj argumentaciji, a filozofske argumente u interpretaciji Biblije, kod Dekarta su ove dve sfere oštro odvojene. Na njihovom primeru se pokazuje kako dve naizgled istovetne tvrdnje, zahvaljujući drugačijem epohalnom kontekstu, nemaju isto značenje.

¹⁰ Za razliku od antičkog i srednjovekovnog razdoblja, kada je istina vezivana za objektivnu sferu, kada se do nje dospevalo brižljivim ophođenjem sa bivstvjućim, odnosno kada je jamac istine bio Božiji autoritet, u Novom veku istina počiva na samoizvesnosti samosvesnog subjekta. Dok se ranije do istine dospevalo receptivnom predanošću onome što je objektivno dato, novovekovni subjekt je taj koji svojom delatnošću proizvodi istinu. Primat ubuduće ima subjektivna delatnost a ne biće.

¹¹ Aludirajući na čuveni Dekartov filozofski stav, ava Justin Čelijski izrekao je duhovni stav: Volim, dakle postojim. Iako svaka (samo)svesna delatnost spada pod mišljenjem u širem, dekartovskom smislu, moglo bi se reći da postoje nivoi intenziteta postojanja. Čovek kada voli, pogotovo ukoliko je to stav krajnje predanosti voljenom biću, oseća da istinskije postoji nego inače.

razgovetno saznajemo da je Bog najsavršenije biće, te samim tim njegovo savršenstvo uključuje i njegovo postojanje, inače bismo mogli zamisliti biće koje ima sve kvalitete kao Bog, a osim toga još i postoji, što bi impliciralo da Bog nije najsavršenije biće, što je svakako u neskladu sa polaznom definicijom Boga. Dakle, već u ideji Boga kao najsavršenijeg bića sadržano je da mora egzistirati. Što se tiče samog našeg izvođenja, sigurno je da se ne varamo u izvođenju, jer kada bi Bog bio prevarantski duh, ne bi mogao biti najsavršenije biće. Pojam najsavršenijeg bića uključuje ne samo egzistenciju već i istinitost i dobrotu Boga. Bog koji nije dobar, koji nije garant istine zapravo i nije Bog, već nekakavo demonsko biće.

Nakon što je, bar po njegovom mišljenju, dokazao postojanje Boga, i to neprevarnog, Dekart preduzima sledeći korak. Na osnovu istinitosti i dobrote Boga on veruje da možemo biti sigurni u postojanje materijalnog sveta. Štaviše, on jamči i za pouzdanost onog što umom saznajemo, naravno pod uslovom da se njime ispravno služimo. Ono što spoznamo jasno i razgovetno sigurno nije privid.

Zabluda nastaje zato što je volja po svom dometu i opsegu znatno šira od razuma, pa je protežem na stvari koje ne razumem. Za čovekovu volju se donekle može reći da je beskonačna. Do zablude ipak ne dolazi zbog „beskonačnosti“ volje (nije kriv Tvorac), već zbog neispravne upotrebe slobodne volje. Samo ako se uzdržavam od donošenja suda o nečem što ne vidim jasno i razgovetno, što nije nimalo lako, neću pogrešiti.

Dekart je prethodno već dokazao da mojoj suštini pripada da sam misleća i neprotežna stvar, da duša može da postoji bez tela, a sada čini sledeći korak. On konstatuje da imam i jasnu i razgovetnu ideju svog tela kao protežne i nemisleće stvari. Ne samo što uviđam da imam moć menjanja položaja svog tela, nego i da sam, za razliku od maštanja, pasivan prilikom čulne percepcije. To me navodi na uverenje da primam impresije koje dolaze od drugih tela, a ne da ih sam uobražavam. Budući da Bog nije obmanjivač, nema sumnje da postoje spoljašnje stvari.

O prirodi spoljašnjih telesnih stvari, koje su bitno različite od našeg unutrašnjeg iskustva, zaključujemo na osnovu našeg mišljenja. Uvidom u prirodu naših predstava o spoljašnjem svetu shvatamo da se neke predstave odnose na (subjektivne) kvalitete stvari kao što su boja, zvuk, miris, ukus. Ti kvaliteti zavise od pojedinačnih subjekata, te im se stoga ne može pripisati objektivnost. Te kvalitete Dekart naziva sekundarnim kvalitetima. Za razliku od konfuznih predstava (ideja) koje zavise od naših čula, koje su samim tim nesigurne, postoje predstave (ideje) o stvarima koje su jasne i razgovetne, zato što izražavaju pravu prirodu stvari. Opšti ljudski razum spoznao je da je svim telesnim stvarima zajednički kvalitet da zauzimaju prostor. Budući da je protežnost (u visinu, širinu i dubinu) objektivni kvalitet

telesne prirode, kao primerni kvaliteti stvari važe i veličina i oblik, odnosno kretanje ili mirovanje, jer su to modusi (varijabilne modifikacije) protežnosti. Dekart objašnjava sekundarne kvalitete tako što tvrdi da spoljašnje protežne stvari u kretanju emituju slične čestice, koje deluju na naše čulne organe, te na osnovu tih stimulacija naša čula stvaraju konfuzne predstave o sekundarnim kvalitetima.

Što se tiče pojma supstancije, podsetimo da ga Dekart prevashodno koristi za Boga, mada će se kasnije uvrežiti običaj da se o Dekartu govori kao o dualisti koji oštro protivstavlja duhovnu i protežnu supstanciju. Dekartova definicija supstancije glasi da je supstancija „postojeća stvar kojoj nije potrebno ništa osim nje same da bi postojala“.¹² Dok su sholastičari primenjivali reč supstancija prvo na prirodne stvari a onda u analognom smislu na Boga, Dekart taj termin primenjuje prvenstveno na Boga a onda u drugostepenom i analognom smislu na stvorenja. Stvorene supstancije su stvari kojima je neophodan Bog da bi postojale. Ono što opažamo zapravo nisu supstancije već atributi. Najznačajniji, osnovni atribut uobičajili smo da poistovećujemo sa supstancijom. Tako je mišljenje osnovni atribut duhovne supstancije, dok je protežnost osnovni atribut telesne supstancije. Bog je apsolutna supstancija, dok su duh i materija supstancije u širem smislu, supstancije drugog reda. Za razliku od materijalne i duhovne supstancije, koje su kao stvorene podložne modifikacijama, Bog nema stanja, jer je apsolutno nepromenljiv. Varijabilne modifikacije atributa su modusi.

Što se tiče problema od kada se nekome može pripisati status duhovne supstancije, Dekart smatra da duh počinje da misli od trenutka kad je udahnut u telo deteta, ali se dete toga kasnije ne seća. Za razliku od čoveka koji poseduje dušu, životinje su stvorenja koje možemo poistovetiti sa suptilnim automatima. Životinje mogu biti objašnjene sredstvima mehanike, bez uvođenja pretpostavke da one osećaju i imaju nekakvu dušu.¹³ Štaviše, čak je i čovek kao puko fizičko biće zapravo puki automat. Mnogi fizički procesi se odvijaju u čoveku automatski, bez angažovanja naše volje i razuma: disanje, varenje, cirkulacija krvi. Međutim, proces mišljenja i jezika izdvaja čoveka iz prirode, čini ga radikalno različitim od životinja. Podsetivši da mehanički sistem stvara odgovore u skladu sa unapred utvrđenim rasporedom, od kojih je svaki izazvan posebnom stimulacijom, Dekart ukazuje da u okviru i najsavršenijeg mehanizma postoji samo konačan broj mogućih odgovora, ali ne i stvaralački, nov odgovor na neodređeno mnogo potencijalnih situacija.

¹² Spinoza će slediti tu definiciju Boga, istakavši da je Bog *causa sui* (uzrok samog sebe).

¹³ Dekart osporava aristotelovsko-sholastičku teoriju o prisustvu čulnih duša u životinjama. Bog kao veliki mehaničar stvorio je životinje kao suptilne automate, mogo savršenije nego što to čovek može učiniti. Budući da nemaju dušu, ne treba prema njima gajiti sažaljiv stav. Krici životinja su navodno samo refleksi, poput reakcija otkaçene opruge, a ne izraz istinskog bola. Dekartov nedostatak osećaja za prirodu kulminiraće kod njegovog materijalističkog sledbenika, Lametrija, autora knjige sa specifičnim naslovom: Čovek-mašina.

Budući da je čovek i duhovna i telesna supstancija, i *res cogitans* i *res extensa*, za razliku od anđela i životinja, nametnula se potreba da se pruži odgovor na problem odnosa između te dve supstancije u čoveku. Iako nije lako ustanoviti kako inkompatibilne stvari (duh koji je neprotežan i nedeljiv – materija koja je protežna i deljiva) mogu biti ujedinjene, Dekart je pokušao da ponudi odgovor. On najpre polazi od izvesnosti onoga što danas za mnoge ljude nije sigurno – da sam kao duh različit od tela i da mogu postojati bez tela. Iako je telo u nekom smislu podređeno u odnosu na duh, Dekart tvrdi da duh svakako nije u telu kao što je to mornar unutar broda. Dok mornar ne oseća bol zbog slomljene daske, sa našim telom to nije slučaj. Bol, glad, žeđ me uče da s telom gradim celinu, da sam s njim tesno sjedinjen. Iako nije bio u stanju da pronađe zadovoljavajući odgovor na pitanje odnosa duše i tela,¹⁴ Dekart je insistirao na tome da je duša vezana za čitavo telo, da prožima sve njegove delove. Uprkos tome što je duša jedna i nedeljiva duša, kao mesto interakcije duše i tela Dekart određuje pinealnu žlezdu.

¹⁴ Njegov sledbenik, Malbranš, ponudiće okazionalističko učenje. Po tom učenju, budući da je načelno nemoguća uzročna veza između dve sasvim različite supstancije, neopohodno je pretpostaviti da Bog sinhronizuje njihovo delovanje, a da se nama samo čini da te dve supstancije međusobno utiču jedna na drugu.